

УДК: 159.9

© Седих К.В., Лавріненко В.А., 2016 р.

orcid.org/0000-0003-3528-7569

orcid.org/0000-0003-4531-7127

dx.doi.org/10.5281/zenodo.44828

К.В. Седих, В.А. Лавріненко
Національний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ФОРМУВАННЯ МЕТАКОГНІТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті визначені особливості метакогнітивної компетентності практичних психологів системи освіти як необхідної умови їх ефективного професійного становлення. Представлено опис програми тренінгу міжсистемної взаємодії сім'ї та освітніх інституцій, направлено на формування професійно важливих якостей практичного психолога, що базуються на метакогнітивній компетентності майбутнього фахівця.

Ключові слова: метакогнітивна компетентність, міжсистемна взаємодія, модератор міжсистемної взаємодії, тренінг системної взаємодії, системність мислення практичного психолога, компетентнісний підхід.

К.В. Седых, В.А. Лавриненко

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТАКОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье определены особенности метакогнитивной компетентности практических психологов системы образования как необходимого условия их эффективного профессионального становления. Представлено описание программы тренинга межсистемного взаимодействия семьи и образовательных институций, направленного на формирование профессионально важных качеств практического психолога, которые базируются на метакогнитивной компетентности будущего специалиста.

Ключевые слова: метакогнитивная компетентность, межсистемное взаимодействие, модератор межсистемного взаимодействия, тренинг системного взаимодействия, системность мышления практического психолога, компетентностный подход.

K.V. Sedych, V.A. Lavrinenko

THE FORMING OF METACOGNITIVE COMPETENCE OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS OF EDUCATIONAL SYSTEM

The article is aimed to reveal the specificity of metacognitive competence of practical psychologists of educational system as a necessary condition of their effective professional becoming. The description of training program of intersystem interaction of family and educational institutions, directed on forming of practical psychologists

professional important qualities that bases on metacognitive competence of future specialist are submitted.

Keywords: metacognitive competence, intersystem interaction, intersystem interaction moderator, consistency of practical psychologist thinking, competence approach.

Актуальність дослідження метакогнітивної компетентності практичних психологів обумовлена тим, що в системі вищої школи визріла і загострилася проблема невідповідності випускників запитам ринку праці. Для вирішення проблем підготовки високопрофесійних психологів-практиків слід звернути увагу на той факт, що сьогодні спроможність пізнавати проблеми, генерувати нові знання і швидко їх практично використовувати створюють конкурентні переваги успішних спеціалістів.

Постановка проблеми. Оскільки професійна діяльність практичного психолога передбачає необхідність високорозвинених навичок рефлексії, вибудування стратегії надання психологічної допомоги клієнтам та її послідовну реалізацію з перманентним аналізом ефективності її здійснення, вагомим постає питання формування компетентності майбутніх фахівців у сфері планування, організації та оцінки власної діяльності. При чому, комплексно такі професійні якості практичного психолога, особливо у сфері роботи з сім'ями, інтегрується у його метакогнітивній компетентності, адже спроможність аналізувати власну професійну діяльність та психологічні прояви клієнтів вимагають від фахівця не лише високорозвинутих навичок професійного мислення, а його сформованості на метакогнітивному рівні – у комплексі з іншими пізнавальними процесами та особистісними структурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема метакогнітивної компетентності особистості досліджується багатьма психологами. У науковій психологічній літературі на сьогоднішній день найбільш вагомі дослідження даного феномену належать таким авторам як Р. Деннісон, О. Карпов, М. Кашапов, С. Періс, М. Холодна, Дж.Флейвел. У цих дослідженнях метакогнітивна компетентність розглядається у контексті загальної пізнавальної спрямованості суб'єкта у сфері його діяльності, що об'єднує проблеми метапізнання, рефлексії, обізнаності, когнітивних процесів особистості та специфіки їх регуляції.

Зокрема, М. Кашапов [4] розглядає метапізнання, що є основою метакогнітивної компетентності, як знання про власні мисленнєві процеси та стратегії, здатність до свідомої рефлексії, зміни та реалізації дій, які ґрунтуються на цьому знанні. Як визначальну особливість метакогнітивної компетентності Дж. Флейвел (в описі Т. Доцевич [1]) визначає здатність особистості аналізувати власні мисленнєві стратегії та управляти власною

пізнавальною діяльністю у різних сферах розумової активності. При цьому, метапізнання стосується особистісних характеристик суб'єкта, розуміння ним власних інтересів, установок, здібностей, цінностей, тощо.

При цьому, метакогнітивна компетентність особистості характеризується метакогнітивною обізнаністю, активністю та усвідомленістю. Обізнаність відображає змістовний компонент метапізнання особистості, виступаючи контентом для метакогнітивних знань. Метакогнітивна активність виступає процесуальною характеристикою даної компетентності, розкриваючи мотиваційні та конативні особливості метакогнітивної сфери особистості. А метакогнітивна усвідомленість наповнює смыслом метапізнавальною активністю особистості.

У свою чергу, у дослідженнях О. Карпова [3] увага приділена феномену метакогнітивної усвідомленості, що характеризується як знання та регуляція суб'єктом когнітивної діяльності, представленою процесуальними компонентами метакогнітивної активності.

Метакогнітивна компетентність розглядається нами у контексті професійної підготовки майбутніх психологів. Вагомими при цьому виступають дослідження О. Пісоцького, присвячені особливостям формування когнітивного стилю майбутніх практичних психологів.

Розглядаючи метакогнітивну компетентність практичних психологів як вагомий показник ефективності їх професійної діяльності, нами аналізовані актуальні дослідження у даній сфері [8]. Зокрема, вагомим для нас стали положення компетентнісного підходу у вітчизняній психологічній науці. Ми спиралися на визначення поняття компетентності (С. Гончаренко, І. Гушлевська, Н. Ничкало, І. Чемерис) [2; 7], основні положення теорії професійної компетентності майбутнього спеціаліста в освітньому процесі та професіоналізації (О. Локшина, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачова) [9].

Мета статті полягає в описі особливостей організації та проведення тренінгу міжсистемної взаємодії сім'ї та освітньої інституції для практичних психологів, успішне проходження якого передбачає формування метакогнітивної компетентності майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія формування метакогнітивної компетентності у міжсистемній взаємодії сім'ї та освітньої інституції для психологів закладів освіти розкриває процедурно-методичну організацію та змістовно-функціональну сутність формування технології міжсистемної взаємодії сім'ї та освітньої інституції.

Проведені нами дослідження виявили, що в умовах сучасного освітнього простору у психолога проявилася нова функція – функція модераторства між учасниками систем «сім'я» та «школа». Функція модератора полягає у врегулюванні дискусії, він є ведучим «зборів». При цьому, ефе-

ктивна реалізація даної функції практичного психолога напряму залежить від сформованості у нього метакогнітивної компетентності, спроможності організовувати та регулювати власну пізнавальну діяльність.

Для формування метакогнітивної компетентності практичних психологів закладів освіти у контексті створення технології міжсистемної взаємодії сім'ї та освітньої інституції нами розроблена комплексна програма навчання з системної взаємодії. Дана програма включає три блоки (см. таблицю). До першого блоку програми входить тренінг системної взаємодії, який складається з наступних етапів: 1) отримання власного досвіду; 2) системне консультування сімей. Другий блок охоплює тренінг підготовки системних модераторів. Третій блок включає системні супервізії учасників. Дана модель (комплексна програма) модерації між учасниками систем «сім'я» та «школа» представляє собою континуальну ситуацію навчання, оскільки виходить за рамки формальної програми професійної підготовки і надає можливість спеціалісту отримувати необхідні консультації протягом тривалого часу.

Головною сутнісно-функціональною ознакою тренінгу системної взаємодії є спеціально організована діяльність, що полягає у навчанні консультативній і психотерапевтичній роботі з окремими особами, подружніми парами, сім'ями та групами [6].

Метою тренінгу системної взаємодії для майбутніх психологів виступає формування системного мислення та навичок циркулярної взаємодії; розвиток більшої когнітивної складності професійного конструкту, що сприяє переходу на більш ефективну позицію в консультуванні. Досягнення цієї мети, в свою чергу, призводить до успішного формування метакогнітивної компетентності майбутніх практичних психологів.

Теоретико-методологічним підґрунтям розробленого нами тренінгу системної взаємодії послужили системний підхід, комунікативна парадигма освіти та принципи генетичної психології (С. Максименко). Вихідним положенням при цьому стали ознаки системи – її саморозвиток та самокерування, що засвідчує єдність з основними принципами генетичної психології, згідно з концептуальними положеннями якої генеза, розвиток – можливі як «саморух» особистості.

У даному тренінгу спрацьовує принцип генетичної психології – поступовість, нерівномірність, гетерохронність і стрибкоподібність психічного розвитку особистості у тому числі і в процесі формування її професійних компетентностей. Базовими принципами даної тренінгової програми виступають гіпотетичність, нейтральність та зацікавленість. Провідними методами тренінгу є системні реконструкції, циркулярні питання та рефлексуюча команда.

Діяльнісна семантика тренінгу.

Формування технології міжсистемної взаємодії сім'ї та освітньої інституції

Блоки	Етапи	Мета	Принципи	Методи
1 блок. Тренінг системної взаємодії	1. Власний досвід. 2. Системне конультування сімей.	1. Формування системного мислення. 2. Формування навичок циркулярної взаємодії.	1. Гіпотетичність. 2. Нейтральність. 3. Зацікавленість.	1. Системні реконструкції 2. Циркулярні питання. 3. Рефлексуюча команда.
2 блок. Тренінг підготовки системних модераторів.	1. Ознайомлення із структурно-функціональною моделлю взаємодії та схеми комунікації. 2. Оволодіння емпіричною моделлю системної модераторів.	1. Модель системної модераторів. 2. Схема професійних дій системного модератора. 3. Завдання системного модератора. 4. Створення моделі допомагаючої взаємодії. 5. Формування навичок системного модератора. 6. Формування професійної позиції системного модератора: гіпотетичність, нейтральність, зацікавленість.	1. Системність. 2. Новизна. 3. Моделювання. 4. Дослідницький. 5. Зворотного зв'язку. 6. Довіри. 7. Конфіденційності. 8. Процесуальності. 9. Циркулярності.	1. Спостереження і само-спостереження. 2. Розстановки. 3. Лекція-семінар. 4. Психодраматичні ігри. 5. Вправи. 6. Групова дискусія. 7. Психогімнастика. 8. Допоміжні методи аргументації тощо.
3 блок. Системні супервізі.			1. Системність. 2. Новизна. 3. Моделювання. 4. Дослідницький. 5. Зворотного зв'язку. 6. Довіри. 7. Конфіденційності. 8. Процесуальності. 9. Циркулярності.	1. Системні реконструкції 2. Циркулярні питання. 3. Рефлексуюча команда.

Взаємодія виступає в процесі навчання умовою й засобом реалізації його основних функцій і сама виконує методологічні, формуючі і конструктивно-моделюючі (системоутворюючі) функції. При цьому, формується професійне середовище, змінюється ставлення до психологічного консультування сімей та інституцій як до дослідження, під час якого створюється нова модель комунікації.

Структура тренінгу міжсистемної взаємодії. Загалом, структурна організація тренінгу складається з таких основних фаз: 1) отримання власного досвіду; 2) навчання системному психологічному консультуванню сімей (А. фон Шліппе, Й. Шванцара).

Організаційні основи тренінгу системної взаємодії. Під час апробації даного тренінгу учасниками груп були практичні психологи закладів освіти. Чисельність тренінгових груп складала 12–18 осіб. Загальна тривалість даного тренінгу – 160 год.

Інтеграція психологічних знань, що сприяла розвитку метакогнітивної компетентності фахівців, дозволяла цілісно сприймати професійні ситуації, знаходити у процесі їх рішення найбільш ефективні шляхи з урахуванням різних факторів.

Фазами даного тренінгу виступали: вступ; реальна або умовна «проблемна» ситуація, робота з клієнтами; аналіз проблемної ситуації; аналіз ситуації комунікації та взаємодії.

Результати тренінгу. У процесі тренінгу в учасників сформовано системне мислення, тренінг сприяв формуванню професійного середовища, професійної рефлексії і професійної самосвідомості, інтеграції знань і практичних навичок, що дозволило розширити і створити нові професійні конструкти у психологів, сприяти формуванню їх метакогнітивної компетентності. За результатами проходження тренінгу учасниками засвоєні методи системного консультування сімей – дослідження існуючої ситуації, визначення типу взаємодії, типу конфігурацій стосунків, конструктив членів сім'ї. Учасники навчилися досліджувати фактори та ефекти 1 і 2 порядку, у них збільшилася повага до клієнта, до його виборів. Це обумовлено тим, що психолог під час тренінгу обирає стратегію співпраці з клієнтом, яка сприяє визнанню більшої компетентності самого клієнта стосовно його життя. Взаємодія при цьому виступає в процесі навчання умовою й засобом реалізації його основних функцій і сама виконує методологічні, формувальні і конструктивно-моделюючі (системоутворюючі) функції.

Головною сутнісно-функціональною ознакою тренінгу модерації системної взаємодії є спеціально організована діяльність, що полягає в оптимізації (за участю третьої сторони) процесу пошуку різними сторонами вирішення проблеми, яке б дозволило б припинити конфлікт і суперництво.

во і знайти можливості узгодити або скоординувати позиції та знайти зв'язки взаємодії, які призводять до співпраці. Третьою стороною в міжсистемній взаємодії виступає психолог [6].

Мета тренінгу системної модерації включала формування навичок системного модератора, що базувалися на його метакогнітивній компетентності. При цьому, психологічна модерація направлена на пошук узгодження між учасниками різних систем.

Структурна організація тренінгу з системної модерації має наступні фази: знайомство; входження або занурення в тему; формування очікувань учасників; міні-лекція; групова робота учасників тренінгу; підведення підсумку (рефлексія, оцінка тренінгового заняття); емоційна розрядка учасників.

Діяльнісна семантика тренінгу системної модерації передбачає: навчання системній модерації як успішному посередництву, як поступовому досягненню узгодженості і зкоординованості дій і стратегій учасників міжсистемної взаємодії шляхом засвоєння певних теоретичних та емпіричних моделей і схем. При аналізі моделі взаємодії необхідно відмовитися від персональної чи рольової орієнтації на користь орієнтації на процес. У центрі уваги має бути координація дій, паралелізація і розбивання процесу на епізоди.

Принципи тренінгу системної модерації. Даний тренінг вибудовувався з орієнтацією на принципи системності, новизни, моделювання, дослідницького, зворотнього зв'язку, довіри, конфіденційності, процесуальності, циркулярності.

Методи тренінгу системної модерації. Тренінг модерації системної взаємодії є стрижневим утворенням цілого методичного комплексу, змістовними компонентами якого є: спостереження і самоспостереження, тематична бесіда, лекція-семінар, психодраматичні ігри, вправи, групова дискусія, психогімнастика, допоміжні методи арт-терапії тощо. В умовах тренінгу модерації системної взаємодії, що перебігає в створеному професійному середовищі, вагомим було використання комунікативно-перцептивних засобів, інтерактивних вправ тощо.

У процесі даного тренінгу створювалася нова модель взаємодії між учасниками, ознаки якої – розподіл відповідальності, відвертість, співпраця. структурованість; систематичність; комплексність, прозорість. При цьому, реалізація даних ознак взаємодії базується на сформованій метакогнітивній компетентності майбутнього фахівця, його спроможності системно мислити. В основі цього етапу тренінгу використано модель допомагаючої взаємодії.

Структурна організація модерації має наступні фази: ініціація зустрічі; знайомство; входження або занурення в тему (повідомлення про мету

сесії); формування очікувань учасників (планування ефектів сесії); передача та пояснення інформації; пропрацювання теми; підведення підсумку. На даному етапі модератор сприяє створенню нової моделі комунікації.

Під час тренінгу системний модератор ознайомився та оволодів: 1) структурно-функціональною моделлю психології взаємодії; 2) схемами комунікації; 3) моделлю системної модерації.

Модель системної модерації, що лежить в основі даного тренінгу, включає: 1) з'ясування ситуації; 2) визначення проблеми і пропозиції до її розв'язання; 3) уточнення позицій; 4) з'ясування ОПО (опис, пояснення, оцінка) ситуації, події, поведінки інших людей в учасників сесії; 5) застосування циркулярних, та гіпотетичних питань як інтервенцій і провокацій (що є спонукаючими чинниками до вирішення проблем) і через створення проблематизації виникають флуктуації в системі; спрямування інтервенцій на розбивання існуючих конструктів (розхитування існуючої рівноваги); 6) формування контракту; 7) після завершення сесії – розсилання протоколу учасникам сесії.

Схеми професійних дій модератора, які формуються за результатами проходження тренінгу, базуються на сформованій метакогнітивній компетентності спеціаліста. Модератору необхідно: 1) знати, що саме він хоче знати; 2) знати, які ідеї він хотів би поширювати, а які – ні; 3) сесія повинна бути орієнтована на певну ціль; 4) спрямовувати увагу на цілі сесії; 5) певні питання необхідно формулювати в певній часовій послідовності, в першу чергу задавати питання на прояснення запиту – мети даного «зібрання» і бажані для учасників результати – це прояснює для системного модератора ввідний, спрямовуючий контекст. Де модератор покладе тематичний центр ваги (точку опори) в бесіді і як пов'яже свій вибір і вплив з різними комплексами запитань – це повинен час від часу вирішувати сам модератор. Модератор повинен не втрачати орієнтування.

Завдання модератора у процесі організації міжсистемної взаємодії: 1) узгодження очікувань з боку підлітків, їхніх близьких і школи; 2) націленість на позитивні (несуперечливі) стосунки з максимальною «ясністю» їхнього загального контексту; 3) модератор повинен навчитися реалістично оцінювати і перевіряти наслідки своїх дій відносно системи клієнта: чи варто діяти так, як раніше; чи варто обґрунтувати свою бездіяльність, чи краще придумувати щось нове.

Тому модератор просить учасників системи «школа» максимально точно формулювати свої завдання і, тим самим, дати можливість сім'ї самій визначитись зі своїми проблемами та своїми цілями. Якщо, наприклад, завдання, які ставить «школа», викликають агресію в динаміці стосунків певних працівників школи з членами сім'ї, то виконання цих за-

вданих можуть взяти на себе інші колеги, скориставшись технікою «розщеплення».

Досвід цього методу показує, що частота конфліктів істотно зменшується, і це відбувається тому, що підліток починає розуміти: важливі для нього дорослі зуміли досягти погодження між собою.

Відмінність запропонованої нами моделі системної модерації як від традиційної модерації, так і від позиції психотерапевта – модератору відкривається можливість керувати засіданням, і, якщо він готовий – директивно проводити його (що не є сумісним з усіма психотерапевтичними концепціями – це відмінність психотерапії від модерації).

Результати тренінгу. Ключовою ознакою задіяного нами підходу системної модерації було те, що кожна модеративна сесія закінчувалась хоч і невеликим, але просуванням вперед. За результатами апробації тренінгу міжсистемної взаємодії створена нова модель взаємодії між учасниками, ознаки якої – розподіл відповідальності, відвертість, позитивна установка, співпраця, ця модель – допомагаючої взаємодії. Також, за результатами тренінгу формуються позиції системного модератора: гіпотетичність, нейтральність, зацікавленість. Таким чином, використання даного тренінгу у професійній підготовці майбутніх психологів дозволяє їм формувати важливі уміння системного модератора та розвивати можливості метакогнітивної компетентності.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку. Меткогнітивна компетентність є вагомим показником готовності майбутніх практичних психологів до успішної професійної діяльності, оскільки передбачає їх можливість системно та послідовно мислити, регулювати власну пізнавальну діяльність на метакогнітивному рівні.

Для формування метакогнітивної компетентності майбутніх психологів та розвитку їх професійно важливих умінь організації взаємодії представників різних систем нами розроблений тренінг міжсистемної взаємодії. Даний тренінг являє собою поступове проходження трьох етапів підготовки – тренінгу системної взаємодії, підготовки модераторів та системного супервізійного супроводу. Поступове та послідовне проходження цих етапів тренінгу сприяє формуванню в учасників умінь організовувати міжсистемну взаємодію між сім'єю та освітньою інституцією, цілісно та всеохоплююче аналізувати ситуації взаємодії та приймати виважені рішення, що базується на розвинутій метакогнітивній компетентності практичного психолога. Не зважаючи на наявність сформованої нами програми навчання системній модерації практичних психологів, не вирішеним залишається питання узгодженості структурних компонентів метакогніти-

вної компетентності майбутніх психологів, що і виступатиме перспективною подальших досліджень авторів.

Література

1. Доцевич Т.І. Структура метакогнітивної компетентності викладачів вищої школи / Т.І. Доцевич // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. — Серія «Психологія». — 2015. — Випуск 50. — С. 60-68.

2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя // Труды методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 20 с.

3. Карпов А.В. Психология метакогнитивных процессов личности / А.В. Карпов, И.М. Скитяева. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. — 352 с.

4. Кашапов М.М. Творческая деятельность профессионалов контексте когнитивного и метакогнитивного подходов / Под ред. М.М. Кашапова, Ю.В. Пошехоновой. — Ярославль, 2012. — 384 с.

5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. — М.: Высшая школа, 1990. — 119 с.

6. Седих К.В. Системна модерация як системна технологія гармонізації взаємодії сім і та освітньої інституції / К.В. Седих // Психологія і особистість. — 2012. — №1(1). — С. 147-160.

7. Стрельников В. Компоненти професійної компетентності викладача вищої школи / В. Стрельников // Гуманітарний вісник. — 2013. — № 28. — С. 278-285.

8. Хомуленко Т.Б. Метапам'ять: наукові підходи та експериментально-інтроспективна методика дослідження. / Т.Б. Хомуленко, Т.І. Доцевич // Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія. — Вип. 49. — Х.: ХНПУ, 2014. — С. 193-211.

9. Якса Н.В. Основи педагогічних знань / Н.В. Якса. — Київ: Знання, 2007. — 217 с.